

Сумський державний педагогічний університет імені А.С. Макаренка
Навчально-науковий інститут історії, права та міжнародних відносин
Кафедра всесвітньої історії, міжнародних відносин та методики навчання
історичних дисциплін

ЗАТВЕРДЖУЮ
Директор НН інституту історії, права
та міжнародних відносин
 Ю.В. Подрез
«02» вересня 2024 р.

**РОБОЧА ПРОГРАМА НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ
ГРОМАДЯНСЬКА ОСВІТА**

**Галузь знань 01 Освіта/Педагогіка
Спеціальність 014 Середня освіта (Історія)
Освітньо-професійна програма Середня освіта (Історія)**

**Перший (бакалаврський) рівень вищої освіти
Мова навчання українська**

Погоджено науково-методичною
комісією НН інституту історії, права та
міжнародних відносин
«02» вересня 2024 р.

Голова Моцак С.І., кандидат
педагогічних наук, доцент

Розробник:

Моцак С.І., кандидат педагогічних наук, доцент кафедри всесвітньої історії , міжнародних відносин та методики навчання історичних дисциплін

Робоча програма розглянута і схвалена на засіданні кафедри всесвітньої історії , міжнародних відносин та методики навчання історичних дисциплін
Протокол № 1 від «30» серпня 2024 р.

Завідувач кафедри

Моцак С.І., к. пед. н., доцент, завідувач кафедри всесвітньої історії , міжнародних відносин та методики навчання історичних дисциплін

1. ОПИС НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ

Найменування показників	Освітній ступінь	Характеристика навчальної дисципліни	
		денна форма навчання	заочна форма навчання
Кількість кредитів – 4	(Вказати освітній ступінь) бакалавр	Обов'язкова/вибіркова	
		Рік підготовки	
3-й		-й	
Семестр			
6-й		-й	
Лекції			
20 год.		год.	
Практичні, семінарські			
26 год.		год	
Лабораторні			
год.		год	
Самостійна робота			
72 год.		год.	
Консультації:			
2 год.	год.		
Загальна кількість годин - 120		Вид контролю: <i>залік</i>	

2.МЕТА ВИВЧЕННЯ НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ

Предметом вивчення навчальної дисципліни «Громадянська освіта» є структура та механізми функціонування громадянського суспільства, зокрема діяльність у його рамках громадських рухів легально-конструктивного спрямування, а також характер взаємозв'язків, каналів і способів впливу громадянського суспільства на державу.

Метою дисципліни є формування у студентів розгорнутого уявлення про громадянське суспільство та його інститути, структуру, функції, ознайомлення з основними теоретико- методологічними підходами до аналізу громадянського суспільства та аналіз основних моделей

громадянського суспільства, а також ролі у його функціонуванні громадських рухів легально- конструктивного спрямування.

Основними завданнями вивчення дисципліни «Громадянська освіта та методика його навчання» є: надати базові знання про сутність, особливості, проблеми та тенденції розвитку громадянської освіти у світі та в Україні; надати конкретні знання про сучасний стан громадянської освіти в Україні, його структуру, особливості нормативної бази, що регулює діяльність організацій громадянського суспільства; виробити навички користування понятійним апаратом із даного курсу, користуватися літературою та довідковим матеріалом із даної проблематики; сформувати у студентів первинні практичні навички щодо застосування одержаних теоретичних знань для аналізу поточних змін у розвитку громадянської освіти в Україні.

2. Передумови для вивчення дисципліни

Передумови для вивчення дисципліни: «Філософія», «Психологія», «Історія України та української культури», «Теорія та історія держави і права», «Соціально-політичні студії».

Міждисциплінарні зв'язки: «Історія України та української культури», «Теорія та історія держави і права», «Соціально-політичні студії», «Основи приватного права», «Основи публічного права», «Історія вчень про державу та право».

3. Результати навчання за дисципліною

ІК 1. Здатність розв'язувати спеціалізовані задачі та практичні проблеми в галузі історії, правознавства та методики навчання, що характеризується комплексністю та невизначеністю умов.

ЗК 1. Знання та розуміння предметної області та розуміння професійної діяльності.

ЗК 5. Здатність до пошуку, оброблення та аналізу інформації з різних джерел.

ЗК 6. Здатність застосовувати набуті знання в практичних ситуаціях.

ЗК 7. Здатність вчитися і оволодівати сучасними знаннями.

ЗК 8. Здатність спілкуватися державною мовою як усно, так і письмово.

ЗК 9. Здатність використовувати знання державної та іноземної мови в освітній діяльності.

ЗК 10. Здатність до адаптації та дії в новій ситуації.

ПК 1. Здатність використовувати методологію історії як науки.

ПК 2. Здатність орієнтуватися в історичному часі, застосовувати періодизацію як спосіб пізнання історичного процесу, доцільно використовувати категоріально-понятійний апарат і хронологію історичної науки.

ПК 3. Здатність ефективно й грамотно працювати з різними джерелами історичної інформації, будувати усні й письмові висловлювання щодо історичних фактів, історичних постатей та історичної теорії.

ПК 7. Здатність застосовувати пошук, аналіз та розуміння архівних матеріалів, дискутувати про минуле в політичному й культурному аспектах.

ПРЗ 1. Знати історичну термінологію й наукову періодизацію історичних процесів.

ПРЗ 2. Знати та розуміти основні концепції, теорії та етапи розвитку історичної науки. ПРЗ 4. Знати та розуміти історіографію для аналізу сучасних наукових дискусій із проблем вітчизняної та всесвітньої історії.

ПРЗ 4. Знати та розуміти історіографію для аналізу сучасних наукових дискусій із проблем вітчизняної та всесвітньої історії.

ПРУ 1. Уміти використовувати новітні методологічні підходи у навчальній та професійній діяльності: цивілізаційний, аксіологічний, культурологічний, антропологічний, багатофакторний.

ПРУ 2. Уміти орієнтуватися в науковій періодизації, порівнювати історичні процеси вітчизняної та всесвітньої історії, виявляти тенденції міжнародних відносин, пов'язані з геополітичними чинниками.

ПРУ 3. Уміти працювати з джерелами інформації, інтегрувати їх зміст, визнавати й сприймати різноманітність критичного аналізу і оцінок історичних джерел.

ПРУ 6. Уміти використовувати інструменти демократичної правової держави у професійній та громадській діяльності.

ПРК 2. Творчо використовувати теорії й досвід у процесі вирішення соціальних і професійних завдань.

ПРА 1. Пояснює та аналізує суспільні явища, процеси й тенденції у державі та світі, концепцію сталого розвитку людства.

ПРА 2. Характеризує об'єктивно й неупереджено історичні події та постаті різних історичних періодів.

4. Критерії оцінювання результатів навчання

VI семестр

Поточний контроль											Разом	Сума	
T	T	T	T	T	T	T	T	T					
1	2	3	4	5	6	7	8	9					
Поточний контроль													
5	5	5	10	10	10	10	10	10			75	100	
Контроль самостійної роботи													
2	2	3	3	3	3	3	2	3			25		

4.1. Критерії оцінювання видів роботи для поточного контролю

Під час оцінювання результатів навчання застосовується накопичувальна бально-рейтингова система, що передбачає оцінювання якості виконання студентами всіх видів аудиторної та позааудиторної навчальної діяльності, спрямованих на опанування навчального навантаження шляхом поточного та підсумкового контролю. Система оцінювання курсу реалізується згідно з критеріями оцінювання навчальних досягнень студентів під час відвідування лекцій, участі у семінарах, виконання тестових завдань та виконання інших видів самостійної роботи.

Поточний контроль складається з таких компонентів:

- у **VI семестрі**:

- **75 балів**: участь у *семінарах* – підготовка аналітичних звітів та доповідей, презентація їх результатів в аудиторії у вигляді усних відповідей, участь в обговоренні семінарських питань / дискусіях, виконання практичних завдань, виконання завдань тестового контролю.

- **25 балів**: опрацювання теоретичного матеріалу, виконання індивідуальних завдань, підготовка рефератів, есе тощо.

Разом – **100 балів**.

Оцінювання результатів аудиторної роботи здійснюється за наступними критеріями:

БАЛИ	ПОЯСНЕННЯ
5	Здобувач вищої освіти відповідає на всі питання семінарського заняття, розкриває зміст загальнотеоретичних категорій, що підлягають засвоєнню при вивченні теми; виконує всі завдання, може правильно визначати спільні та відмінні риси понять, які складають предмет порівняльного аналізу; висловлює і обґрунтовує власну думку щодо предмету заняття, наводить аргументи на її підтвердження, що ґрунтуються на системному знанні теоретичних положень і дипломатичної практики. Під час заняття продемонстрована активність та ініціативність.
4	Здобувач вищої освіти відповідає на всі питання семінарського заняття, розкриває зміст загальнотеоретичних категорій, що підлягають засвоєнню при вивченні теми; визначає та правильно інтерпретує дипломатичні явища та процеси; виконує всі завдання, може правильно визначати спільні та відмінні риси понять, які складають предмет порівняльного аналізу; висловлює і обґрунтовує власну думку щодо предмету заняття, наводить аргументи на її підтвердження, що ґрунтуються на системному знанні теоретичних положень та окремих прикладах з дипломатичної практики. Під час заняття

	продемонстрована активність та ініціативність.
3	Здобувач вищої освіти відповідає на всі питання семінарського заняття, розкриває зміст загальнотеоретичних категорій, що підлягають засвоєнню при вивченні теми; визначає та в цілому правильно інтерпретує дипломатичні події та процеси; виконує завдання, однак допускає неточності; може визначати спільні та відмінні риси понять, які складають предмет порівняльного аналізу; висловлює власну думку щодо предмету заняття, наводить аргументи на її підтвердження, що ґрунтуються на положеннях підручників і навчальних посібників з «Історії світової дипломатії».
2	Здобувач вищої освіти дає відповіді на більшість питань семінарського заняття, відтворює дефініції загальнотеоретичних категорій, що підлягають засвоєнню при вивченні теми; лише називає події з історії дипломатії; завдання виконує з неістотними помилками; не може визначати спільні та відмінні риси понять, які складають предмет порівняльного аналізу, називаючи при цьому їх ознаки.
1	Здобувач вищої освіти не готовий до заняття, не відповідає на питання, що винесені на розгляд, з труднощами виконує завдання, допускаючи змістовні помилки, невпевнено відтворює терміни і поняття, що розглядалися під час заняття.
0	Відсутність на занятті

5. Засоби діагностики результатів навчання

Засобами оцінювання та методами демонстрування результатів навчання дисципліни «Історія, політичні системи та зовнішня політика країн Азії, Африки та Латинської Америки» можуть бути:

- *усний контроль*. Усний контроль здійснюється шляхом індивідуального і фронтального опитування. При індивідуальному опитуванні викладач ставить перед здобувачем вищої освіти декілька запитань, при фронтальному – серію логічно пов'язаних між собою питань перед усією аудиторією;

- *письмовий контроль*. Здійснюється за допомогою письмових робіт, які можуть бути короткочасними (15-20 хв.) і протягом усього заняття. Письмовий контроль відрізняється також глибиною діагностики (поверховий зріз чи ґрунтовний аналіз);

- *тестовий контроль*. Тести – спеціальні завдання, виконання (чи невиконання) яких вказує на наявність (або відсутність) у здобувача вищої освіти певних знань, умінь.

- *підготовка доповідей, есе, презентацій*. Цей вид контролю передбачає виконання здобувачами вищої освіти різних форм завдань.

Особлива увага при опануванні змісту навчальної дисципліни приділяється запобіганню порушенню академічної доброчесності та забезпечення довіри до результатів освітнього процесу та освітньої діяльності, розумінню здобувачами вищої освіти значення академічної доброчесності та наслідків недотримання її постулатів.

Шкала оцінювання: національна та ECTS

Сума балів за всі види навчальної діяльності	Оцінка ECTS	Оцінка за національною шкалою
		для екзамену, заліку, курсового проекту (роботи), практики
90 – 100	A	відмінно
82 - 89	B	добре
74 - 81	C	
64 - 73	D	задовільно
60 - 63	E	
35-59	FX	незадовільно з можливістю повторного складання
1 - 34	F	незадовільно з обов'язковим повторним вивченням дисципліни

6. Програма навчальної дисципліни

6.1. Інформаційний зміст навчальної дисципліни

Тема 1. Демократична держава

Виникнення і зміст демократії. Цінності демократії. Демократичні інститути. Конституція та її призначення. Законодавча, виконавча та судова влада в демократичних країнах. Принципи виборчого права. Етапи виборчого процесу. Роль політичних партій в розвитку демократії. Правовий статус політичних партій в Україні. Діяльність та вплив політичних партій на демократію. Громадські організації: правовий статус, діяльність та вплив на демократію.

Тема 2. Громадянське суспільство

Поняття громадянського суспільства. Функції громадянського суспільства. Роль громадян у становленні й функціонуванні громадянського суспільства. Громадянське суспільство та правова держава.

Тема 3. Людина і держава

Взаємовідносини «людина – держава». Верховенство права. Права і свободи людини та відповідальність держави за їх дотримання, гарантування та захист. Позитивні і негативні зобов'язання держави.

Тема 4. Права і свободи людини

Поняття людської гідності. Людська гідність – основа природного права. Рівноправність. Охорона й захист людської гідності. Гуманізм як цілісна системи поглядів на людину.

Природа прав людини. Основоположні права і свободи людини. Покоління прав людини. Класифікація прав людини. Борці за права людини. Майбутнє прав людини.

Поняття прав дитини. Конвенція ООН про права дитини. Захист прав дитини.

Порушення прав людини. Поняття механізмів захисту прав людини. Міжнародні та європейські стандарти захисту прав людини. Національні механізми захисту прав людини, їх класифікація. Правозахисні організації.

Тема 5. Соціалізація особистості

Самореалізація і розвиток. Індивідуальність особистості. Життєві цінності й пріоритети. Активна громадянська позиція. Мобільність і адаптивність людини. Креативність.

Тема 6. Конституційні правовідносини

Загальна характеристика конституційного права. Передумови прийняття і загальна характеристика Конституції України. Основні етапи розвитку української державності. Політико-правове закріплення суверенітету України. Особливості політичного режиму, форми правління та адміністративно-територіального устрою України.

Громадянство України: поняття, підстави набуття і припинення. Поняття і загальна характеристика прав, свобод і обов'язків людини і громадянина. Міжнародні стандарти у сфері прав людини: поняття, акти, що їх визначають. Загальна характеристика прав, свобод і обов'язків громадян України. Гарантії та механізми захисту прав і свобод: поняття і види.

Тема 7 Соціокультурна багатоманітність.

Поняття суспільства. Соціальна структура суспільства. Соціальна згуртованість, солідарність і відповідальність. Соціальні цінності. Гендерна, етнічна, конфесійна різноманітність. Рівність.

Тема 8 Україна, Європа, світ.

Поняття інтеграції та глобалізації. Вплив глобалізаційних процесів на економіку, культуру, довкілля, людину. Глобальні проблеми людства. Витоки та процес європейської інтеграції. Міграційні процеси. Види та форми сучасної міграції.

Поняття міжнародних відносин. Міжнародні відносини України з сусідами. Особливості міжнародного права. Захоплення Криму. Міжнародне гуманітарне право. Урядові і неурядові міжнародні організації. НАТО. Військовий конфлікт в Україні. Європейське і світове співробітництво. Участь України в ООН, ОБСЄ, Раді Європи, СОТ тощо. Європейська політика сусідства. Східне партнерство. Виклики на шляху європейської інтеграції України. Угода про асоціацію Україна – ЄС.

Тема 9 Методика навчання громадянської освіти.

Завдання та зміст методики навчання громадянської освіти. Ключові теми та поняття ГО. Міжпредметні та міжкурсові зв'язки: завдання, зміст, можливості реалізації.

Форми навчання громадянської освіти. Підходи та принципи навчання ГО: ціннісний, проектний, загальношкільний. Вивчення складних питань ГО.

Методи і технології навчання громадянської освіти.

Класифікація методів навчання, критерії відбору методів навчання. Інтерактивні технології. Проблемне навчання. Техніки критичного мислення. Комп'ютерні технології навчання громадянської освіти.

Навчальні ресурси з ГО: програми, підручники, посібники, документи, інтернет-ресурси; засоби навчання ГО, їх класифікація та критерії відбору.

Позакласна робота з громадянської освіти. Практична участь: учнівські громадські об'єднання; самоврядування; громадський/соціальний учнівський проект; виховні заходи, акції.

Структура та обсяг навчальної дисципліни

№ з /	Назви модулів / тем	Кількість годин (денна форма навчання)						
		Аудиторні	Лекції	Семінарські (практичні)	Лабораторні	Консультації	Індивідуаль	Самостійна робота
1	Тема 1. Демократична держава	12	2	4				6
2	Тема 2. Громадянське суспільство	14	2	4		2		6
3	Тема 3. Людина і держава	12	2	4				6
4	Тема 4. Права і свободи людини	14	2	2				10
5	Тема 5. Соціалізація особистості	9	2	2				5
6	Тема 6. Конституційні правовідносини	9	2	2				5
7	Тема 7: Соціокультурна багатоманітність	14	2	2				10
8	Тема 8: Україна, Європа, світ	14	2	2				10
9	Тема 9: Методика навчання громадянської освіти	16	2	4				10
	Проміжний контроль	6	2					4
Разом:		120	20	26		2		72

Теми лекційних занять

№ з/п	Назва теми	Кількість годин
		Денна форма
I семестр		
1	Тема 1. Демократична держава	2
2	Тема 2. Громадянське суспільство	2
3	Тема 3. Людина і держава	2
4	Тема 4. Права і свободи людини	2
5	Тема 5. Соціалізація особистості	2
6	Тема 6. Конституційні правовідносини	2
7	Тема 7: Соціокультурна багатоманітність	2
8	Тема 8: Україна, Європа, світ	2
9	Тема 9: Методика навчання громадянської освіти	2
	Проміжний контроль	2
	Разом	20

Теми практичних (семінарських) занять

№ з/п	Назва теми	Кількість годин
		Денна форма
1	Тема 1. Демократична держава	4
2	Тема 2. Громадянське суспільство	4
3	Тема 3. Людина і держава	4
4	Тема 4. Права і свободи людини	2
5	Тема 5. Соціалізація особистості	2
6	Тема 6. Конституційні правовідносини	2
7	Тема 7: Соціокультурна багатоманітність	2
8	Тема 8: Україна, Європа, світ	2
9	Тема 9: Методика навчання громадянської освіти	4
10	Проміжний контроль	
	Разом	28

Самостійна робота

№ з/п	Назва теми	Кількість годин
		Денна форма
1	Тема 1. Демократична держава	6
2	Тема 2. Громадянське суспільство	6
3	Тема 3. Людина і держава	6
4	Тема 4. Права і свободи людини	10
5	Тема 5. Соціалізація особистості	5
6	Тема 6. Конституційні правовідносини	5
7	Тема 7: Соціокультурна багатоманітність	10
8	Тема 8: Україна, Європа, світ	10
9	Тема 9: Методика навчання громадянської освіти	10
10	Тема 1. Демократична держава	4
	Разом	72

6. Рекомендовані джерела інформації

Основні джерела:

1. Конституція України : Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР // Офіційний вісник України. – 2010. – № 72/1. – Ст. 2598.
2. Закон України «Про громадські об'єднання» // Відомості Верховної Ради України. - 2013. - № 1.
3. Міжнародний пакт про громадянські права: позиція держави та погляд громадянського суспільства [Текст]. - К.: Істина, 2007. - 240 с.
4. Громадянське суспільство України: сучасний стан і перспективи впровадження європейських стандартів взаємодії з державою [Текст]: збірник матеріалів міжнародної науково-практичної конференції, 12 грудня 2013 р., м. Київ / Упоряд.: В.М. Яблонський, О.А. Корнієвський, П.Ф.Вознюк. — К.: НІСД, 2014. — 192 с.
5. Держава і громадянське суспільство в Україні: пошук концепції співпраці [Текст]: аналітична доповідь / За ред. О.М. Майбороди. — К.: ІПІЕНД ім. І.Ф. Кураса НАН Укр., 2013. — 376 с.
6. Держава, влада та громадянське суспільство у документах політичних партій України (кінець 1980- х - перша половина 2011 рр.) [Текст] / Упорядн.: Т.А. Бевз, Д.В. Веденєєв, П.П. Гай-Нижник та ін.; Керівник проекту М.С. Кармазіна. - К.: Ін-т політичних і етнонаціональних дослідж. ім. І.Ф. Кураса, 2011. - 808 с
7. Грик М. А. Щодо співвідношення категорій "громадянське суспільство" та "громадськість" у державному управлінні [Текст] / М. А. Грик // Інвестиції: практика та досвід. - 2010. - № 21. - С. 98- 101.
8. Колодій А. Громадянське суспільство: доктрина та вітчизняна практика [Текст] / А. Колодій // Право України. - 2013. - № 9. - С. 270-288; Колодій А. Громадянське суспільство: ознаки, структурні елементи, співвідношення із державою [Текст] / А. Колодій // Право України. - 2014. - № 4. - С. 9-16.
9. Корнієвський О. А. Громадянське суспільство в Україні: основні етапи інституціоналізації [Текст] / О. А. Корнієвський // Стратегічні пріоритети. — 2012. — № 4 (25). — С. 68-73.
10. Ковальчук В. Громадянське суспільство та його правосвідомість як основа формування легітимної влади [Текст] / В. Ковальчук // Право України. — 2014. — № 4. — С. 91-98.
11. Медведчук В. Громадянське суспільство як фундаментальна основа демократичного розвитку України [Текст] / В. Медведчук // Право України. — 2014. — № 4. — С. 26- 35.
12. Стеценко С. Громадянське суспільство та соціальна держава: проблеми взаємодії [Текст] / С. Стеценко // Право України. — 2014. — № 4. — С. 71-80.
13. Ярмиш О. Громадянське суспільство і злочинність [Текст] / О. Ярмиш // Право України. — 2014. — № 4. — С. 134-140.
14. Формування громадянського суспільства в Україні: стан, проблеми, перспективи: Зб. наук. праць УАДУ при Президентіві України / Кол. авт.; За заг. ред. В.І.Лугового, В.М.Князева. - К.: Вид-во УАДУ, 2001. – 252 с.
15. Влада і суспільство: діалог через громадські ради [Текст]: монографія / Ю.Ж. Шайгородський, Т.С. Андрійчук, А.Я. Дідух та ін.; За заг. ред. Ю.Ж. Шайгородського.
17. К.: Паливода А.В., 2011. - 148 с.
18. Про стан розвитку громадського суспільства в Україні [Текст]: аналітична доповідь / А.В. Єрмолаєв, Д.М. Горелов, О.А. Корнієвський та ін. — К.: НІСД, 2012. — 48 с.
19. Арабаджиев Д. Вплив громадських організацій на сучасне українське політичне поле [Текст] / Д. Арабаджиев // Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І.Ф.Кураса НАН України. — 2013. — Вип. 6 (68). — С. 233-241.
20. Участь громадськості у законодавчому процесі: проблеми та шляхи підвищення ефективності [Текст] // Часопис Парламент. - 2008. - № 1. - С. 33-47.
21. Формування громадянського суспільства в Україні: стан, проблеми, перспективи: Зб. наук. праць УАДУ при Президентіві України / Кол. авт.; За заг. ред. В.І.Лугового, В.М.Князева. - К.: Вид-во УАДУ, 2001. – 252 с.
22. Державна політика сприяння розвитку громадянського суспільства. Методичні рекомендації / А.О. Красносільська, М.В. Лациба, А.В. Волошина, В.О. Купрій, Н.М. Чермошенцева, О.Л. Ващук. - К.: Агентство «Україна», 2013. – 180 с.
23. Розвиток взаємодії держави і громадянського суспільства в контексті впровадження європейських принципів належного врядування [Текст] : збірник матеріалів міжнародної науково-практичної конференції (12 грудня 2012 р., м. Київ) / Упоряд.: В.М. Яблонський, О.А.

Корнієвський, П.Ф. Вознюк. — К. : НІСД, 2013. — 504 с

24. Оцінка процесів інтеграції України в ЄС і НАТО: моделі діалогу органів влади з суб'єктами громадянського суспільства [Текст] : науково-інформаційний збірник. Вип.18 / За ред. В.П. Горбуліна. — К. : ДП "НВЦ "Євроатлантикформ", 2006. — 419 с.
25. Ярмиш О. Громадянське суспільство і злочинність [Текст] / О. Ярмиш // Право України. — 2014. — № 4. — С. 134-140.
26. Скрипнюк В. Громадянське суспільство і система державної влади в Україні: проблеми взаємодії у сучасних умовах [Текст] / В. Скрипнюк // Право України. — 2014. — № 4. — С. 81-90

Інформаційні ресурси:

Посібники з прав людини та активної участі для молоді:

- "Компас" [укр/рос/англ / http://ukr.theewc.org/Content/What-we-do/Demokraticzna-shkola/Navchal-ni-materiali](http://ukr.theewc.org/Content/What-we-do/Demokraticzna-shkola/Navchal-ni-materiali)
- "Компасіто" [укр/рос/англ / http://ukr.theewc.org/Content/What-we-do/Demokraticzna-shkola/Navchal-ni-materiali](http://ukr.theewc.org/Content/What-we-do/Demokraticzna-shkola/Navchal-ni-materiali)
- "Скажи своє слово" [укр/рос/англ / http://ukr.theewc.org/Content/What-we-do/Demokraticzna-shkola/Navchal-ni-materiali](http://ukr.theewc.org/Content/What-we-do/Demokraticzna-shkola/Navchal-ni-materiali)
- "Закладинки" [укр/англ / http://ukr.theewc.org/Content/What-we-do/Demokraticzna-shkola/Navchal-ni-materiali](http://ukr.theewc.org/Content/What-we-do/Demokraticzna-shkola/Navchal-ni-materiali)
- *Освіта у сфері прав людини у шкільній системі Європи, Центральної Азії та Північної Америки: збірник прикладів кращих практик (2009)* – посібник, розроблений Бюро демократичних інститутів і прав людини ОБСЄ спільно з Радою Європи, Управлінням Верховного комісара ООН з прав людини та ЮНЕСКО, доступний російською мовою онлайн за посиланням: <http://www.osce.org/ru/odihr/102230?download=true>
- *Керівні принципи освіти в галузі прав людини для систем середньої школи (2012)*, розроблені Бюро демократичних інститутів і прав людини ОБСЄ – доступний українською мовою онлайн за посиланням: <http://www.osce.org/odihr/93969>

Офіційні документи:

- *Хартія Ради Європи з освіти для демократичного громадянства й освіти з прав людини.* [укр/англ / http://ukr.theewc.org/Content/What-we-do/Demokraticzna-shkola/Navchal-ni-materiali](http://ukr.theewc.org/Content/What-we-do/Demokraticzna-shkola/Navchal-ni-materiali)
- *Хартія Ради Європи з освіти для демократичного громадянства і прав людини (скорочене видання)* [укр/рос/англ / http://ukr.theewc.org/Content/What-we-do/Demokraticzna-shkola/Navchal-ni-materiali](http://ukr.theewc.org/Content/What-we-do/Demokraticzna-shkola/Navchal-ni-materiali)
- *"Хартія для всіх" (дитяче видання "Хартії")* [укр/рос/англ / http://ukr.theewc.org/Content/What-we-do/Demokraticzna-shkola/Navchal-ni-materiali](http://ukr.theewc.org/Content/What-we-do/Demokraticzna-shkola/Navchal-ni-materiali)
- *Декларація ООН з освіти та виховання в області прав людини /* <http://daccess-ods.un.org/access.nsf/Get?OpenAgent&DS=A/RES/66/137&Lang=E>
- *Глобальні цілі ООН.* UN General Assembly, Transforming our world: the 2030 Agenda for Sustainable Development, 21 October 2015, A/RES/70/1 / <http://www.un.org/sustainabledevelopment/sustainable-development-goals/>

Посібники Ради Європи з освіти для демократичного громадянства і прав людини (ОДГ/ОПЛ):

- *"Демократичне врядування в школах"* [укр/рос/англ / http://ukr.theewc.org/Content/What-we-do/Demokraticzna-shkola/Navchal-ni-materiali](http://ukr.theewc.org/Content/What-we-do/Demokraticzna-shkola/Navchal-ni-materiali)
- *Том I з ОДГ/ОПЛ "Навчаючи демократії"* [укр/рос/англ / http://ukr.theewc.org/Content/What-we-do/Demokraticzna-shkola/Navchal-ni-materiali](http://ukr.theewc.org/Content/What-we-do/Demokraticzna-shkola/Navchal-ni-materiali)
- *Том II з ОДГ/ОПЛ "Зростаємо у демократії"* [укр/рос/англ / http://ukr.theewc.org/Content/What-we-do/Demokraticzna-shkola/Navchal-ni-materiali](http://ukr.theewc.org/Content/What-we-do/Demokraticzna-shkola/Navchal-ni-materiali)
- *Том III з ОДГ/ОПЛ "Живемо в демократії"* [укр/рос/англ / http://ukr.theewc.org/Content/What-we-do/Demokraticzna-shkola/Navchal-ni-materiali](http://ukr.theewc.org/Content/What-we-do/Demokraticzna-shkola/Navchal-ni-materiali)

- Том IV з ОДГ/ОПЛ "Беремо участь у демократії" [укр / http://ukr.theewc.org/Content/What-we-do/Demokraticzna-shkola/Navchal-ni-materiali](http://ukr.theewc.org/Content/What-we-do/Demokraticzna-shkola/Navchal-ni-materiali)
- Том V з ОДГ/ОПЛ "Досліджуємо права дитини" [укр/рос / http://ukr.theewc.org/Content/What-we-do/Demokraticzna-shkola/Navchal-ni-materiali](http://ukr.theewc.org/Content/What-we-do/Demokraticzna-shkola/Navchal-ni-materiali)
- Том VI з ОДГ/ОПЛ "Навчання демократії" [укр / http://ukr.theewc.org/Content/What-we-do/Demokraticzna-shkola/Navchal-ni-materiali](http://ukr.theewc.org/Content/What-we-do/Demokraticzna-shkola/Navchal-ni-materiali)
- Освіта для демократичного громадянства : посіб. для підготов. вчителів з питань освіти для демократ. громадянства та освіти з прав людини (вдосконалена версія – вересень 2007) / [Р. Голлоб, Е. Хаддлестон, П. Крапф та ін.] ; пер. з англ. та адапт. Л. М. Ващенко ; за ред. Е. Хаддлестона ; заг.

ред. укр. версії : Н. Г. Протасова. - К. : НАДУ,
2009. - 92 с. //

<http://osvita.khpg.org/files/docs/1366804266.pdf>

Офіційні сайти державних органів:

www.rada.gov.ua/laws - офіційний сайт Верховної Ради України

<http://nsj.gov.ua/ua/about/regulations/> - сайт Національної школи

України <https://www.kmu.gov.ua/ua/npasearch> - сайт Кабінету

Міністрів України

<https://www.president.gov.ua/documents/all> - сайт офіційного представництва

президента України

Електронні бібліотеки:

<http://www.nbuv.gov.ua> – Національної бібліотеки України ім. В.І.Вернадського.

Веб-сторінки міжнародних організацій, що займаються громадянською освітою та освітою усфері прав людини:

- Рада Європи - <http://www.coe.int/en/>
- Офіс Ради Європи в Україні - <https://www.coe.int/uk/web/kyiv>
- ООН - <http://www.un.org/en/index.html>
- Офіс ООН в Україні - <http://www.un.org.ua/en/>
- ЮНЕСКО - <http://en.unesco.org/>
- ЮНІСЕФ - <https://www.unicef.org/>
- Представництво ЮНІСЕФ в Україні - <https://www.unicef.org/ukraine/ukr/>
- Організація з безпеки та співробітництва у Європі (ОБСЄ) – <http://www.osce.org/>
- Бюро демократичних інститутів та прав людини (БДІПЛ ОБСЄ) – <http://www.osce.org/odihr>
- Координатор проектів ОБСЄ в Україні - <http://www.osce.org/uk/project-coordinator-in-ukraine>
- Європейський центр імені Вергеланда (Норвегія) - <http://ukr.theewc.org/>
- Amnesty International - <https://www.amnesty.org/en/>
- Amnesty International в Україні - <http://amnesty.org.ua/>

9. Інструменти, обладнання та програмне забезпечення, використання яких передбачає навчальна дисципліна (за потребою)

Технічні засоби для демонстрування презентацій (проектор), комп'ютер (ноутбук) для використання нормативної електронної бази.